

Inhoud

Inleiding	11
1 Size matters	21
<i>Bragging rights</i> – De vrouw als speelbal – De angst voor impotentie – Hoorn dragers – Afrodisiaca – Niets om je voor te schamen – Meervoudig orgasme – <i>Size matters</i> – Te veel van het goede – Gezondheidsrisico's – Zelfbeheersing als ideaal	
2 Nee betekent ja	53
Verdiende loon – <i>Boys will be boys</i> – Het korte-rokjesargument – De aanhouder wint – De wispelturige vrouw – Emotionele chantage – Nee betekent ja – Liefde kun je afdwingen – Tegenstemmen – De weerbarstige praktijk – Tot slaaf maakten – Een goede beurt	
3 Dubbele moraal	93
Niet allemaal hetzelfde – Mannelijke vooroordelen – En de mannen dan? – De sneeuw witte parel – De juridische basis – Het belang van wettig nageslacht – De macht der gewoonte – Huwelijks trouw als ideaal – Liefde en seks als mensenrecht – Accepteer wat je niet kunt veranderen – Actieve vrouwelijke personages – Literatuur en realiteit – Echte liefdesaffaires	
4 De orgasmekloof	137
Het vrouwelijke orgasme is essentieel... – ...maar we moeten het ook weer niet overdrijven – Grenzen aan het genot – De vrouw als lustobject – De <i>male gaze</i> – Ongelijke partners – De <i>female gaze</i> – Vrouwelijk genot als plotlijn – Voortvarende vrouwen – Wederzijds plezier – Romantische vereniging	

5 Op een oude fiets	175
De leeftijds kloof – Voortplanting en gezondheid – Maagdelijkheid – De bloemen van de jeugd – Lichamelijk verval – Meer dan een knap gezichtje – Volgzame bruiden – Seksuele prestaties – Wijsheid komt met de jaren?	
6 Born this way	219
De zonde van Sodom – De vervolging van homoseksualiteit – Het voorbeeld van de klassieken – Kritiek op de Kerk en pragmatisme – De grenzen van de tolerantie – Alle mannen vallen (ook) op mannen... – ...maar sommige mannen vallen niet op vrouwen – Homoseksuele geaardheid – Gewoonte wordt een nieuwe natuur	
7 Onmogelijke liefde	255
Onzichtbaar en onschuldig – <i>Amor impossibilis</i> – Onbevredigende seks – De penis als ideaal – Alle vrouwen zijn panseksueel – Een lesbische geaardheid	
Besluit	275
Woord van dank	287
Noten	289
Illustratieverantwoording	315
Bronnen en literatuur	317

Inleiding

Dit boek gaat over seksualiteit, over de betekenissen die mensen aan seksuele handelingen gaven in een tijd waarin dat woord nog niet bestond. Het gaat over wat mensen deden, en met wie, maar vooral over wat mensen daarvan vonden – de standjes en de standpunten.

Seksualiteit staat vandaag de dag in het middelpunt van de belangstelling. Er worden boeken, columns en artikelen over geschreven, er wordt over gepraat in talkshows, podcasts en op sociale media, en er worden geregeld documentaires over gemaakt. Instemming, genot, en seksuele gerichtheid zijn slechts een paar onderwerpen die vrijwel dagelijks de revue passeren. Het concept seksualiteit, zoals wij dat nu gebruiken, ontstond pas aan het einde van de negentiende eeuw. Dat betekent echter niet dat discussies over seks voorbehouden zijn aan de moderne tijd – men raakt hier al eeuwenlang niet over uitgepraat.

Seksualiteit is altijd een belangrijk maatschappelijk thema geweest, niet alleen vanwege de aard van de activiteit zelf, maar ook vanwege de rol die seks speelt in het (be)vestigen van machtsrelaties. Thema's zoals voortplanting en genderverhoudingen worden al sinds het begin van de geschiedenis te belangrijk geacht om mensen gewoon hun gang te laten gaan. Binnen iedere maatschappij, in het heden en in het verleden, bestaat het verlangen om seks te reguleren. De gedragscodes die worden ontwikkeld, en de argumenten waarmee die codes (expliciet, maar ook tussen de regels door) worden verdedigd, zeggen veel over de normen en waarden van een maatschappij. Welk gedrag wordt afgekeurd, welk gedrag wordt aangemoedigd, en door wie? Over welk gedrag bestaat discussie?

In dit boek richten we ons op de Italiaanse Renaissance, een buitengewoon dynamische periode vol tegenstrijdigheden, juist ook wat

betreft seksualiteit. Ook in de Italiaanse Renaissance gaven mensen betekenissen aan seksuele handelingen. Bepaald gedrag werd als ongezond of zondig gezien, of als gepast of juist ongepast voor mensen met een bepaalde sekse, leeftijd of sociale status. Hoewel zij dat geheel aan betekenissen niet de naam 'seksualiteit' gaven, waren ze wel degelijk in staat om op een abstract niveau kritisch te reflecteren op hun ideeën over seks. Het bestuderen van de manier waarop men in deze maatschappij over seks dacht, helpt ons met andere ogen naar onze eigen tijd te kijken. Door de (ongeschreven) seksuele gedragsregels van vijfhonderd jaar geleden te onderzoeken wordt onze neus als vanzelf op onze 'eigen' gedragsregels gedrukt. Wat zien wij als 'normaal', wat als 'afwijkend'? En hoe zijn die regels tot stand gekomen? Zo kunnen we ook onze eigen seksuele opvattingen kritisch onder de loep nemen.

De Italiaanse Renaissance is bij het brede publiek vooral bekend vanwege de beeldende kunst. De periode roept beelden op van Florence en Rome, van perfect geproportioneerde gebouwen, kleurrijke fresco's en levensechte marmeren beelden. Het belang van deze periode gaat echter veel verder dan deze kunstzinnige overvloed. De eeuw tussen grofweg 1450 en 1550 die in dit boek centraal staat, werd gekenmerkt door grote culturele transformaties, die ook invloed hadden op het denken over seksualiteit. De ontwikkeling van wetenschappelijke kennis, in het bijzonder binnen de geneeskunde, kwam in een stroomversnelling. De menselijke anatomie werd steeds vaker niet alleen aan de hand van boeken, maar ook door middel van ontleding en directe observatie bestudeerd, en de drukpers creëerde nieuwe mogelijkheden voor anatomische illustraties. Een andere belangrijke ontwikkeling was de vergrote interesse in het bestuderen en imiteren van de kunst en literatuur uit de Klassieke Oudheid. Schrijvers componeerden hun eigen erotische poëzie en proza, geïnspireerd door Romeinse grootheden zoals Ovidius en Catullus. De Florentijnse filosoof Marsilio Ficino vertaalde en commentarieerde het werk van de Griekse filosoof Plato en lanceerde daarmee het invloedrijke concept 'platonische liefde'. Kunstenaars creëerden realistische, esthetische en erotische verbeeldingen van mannelijk

en vrouwelijk naakt, geïnspireerd door voorbeelden uit het klassieke Griekenland en het oude Romeinse Rijk.

Het meest fascinerende is dat er in deze maatschappij ook veelvuldig over genderverhoudingen werd gediscussieerd. Vanaf de vijftiende eeuw vond met name in Italië, maar ook elders in Europa, een levendig intellectueel debat plaats over de status en de positie van de vrouw in de samenleving, waaraan zowel mannelijke als vrouwelijke auteurs deelnamen. Tijdens dit debat, de zogeheten *querelle des femmes*, werden ook seksuele gedragscodes ter discussie gesteld en ontwikkelde zich het idee dat genderrollen een culturele constructie zijn. Een belangrijke aanjager van het debat was het *Boek van de stad der vrouwen* (1405) van de Italiaans-Franse schrijfster Christine de Pizan. In dit boek beargumenteerde De Pizan dat vrouwen in intellectueel en moreel opzicht gelijk zijn aan mannen, en dat zij hetzelfde als mannen kunnen bereiken mits zij een behoorlijke opleiding krijgen. Het werk van De Pizan kreeg veel navolging: in de vijftiende en zestiende eeuw werden talloze traktaten ter verdediging van de vrouw gepubliceerd, in Italië en ook daarbuiten. De *querelle des femmes* vond bovendien een weg naar andere genres: we vinden discussies over de aard van de vrouw en haar positie in de samenleving in uiteenlopende teksten.

Net als nu werd in deze maatschappij dus volop over gender en seksualiteit gesproken. Maar hoe reconstrueer je de ideeën van mensen die meer dan vijfhonderd jaar geleden leefden? Het onderzoek naar seksualiteit in de Renaissance is verre van onmogelijk, maar wel wat minder laagdrempelig dan onderzoek naar seksualiteit in de eenentwintigste eeuw. Als je wilt weten hoe mensen over een onderwerp als de orgasmekloof dachten, dan kun je niet zoals nu een enquête houden, maar moet je je richten op een zo groot en divers mogelijke verzameling bronmateriaal. Uit de Italiaanse Renaissance is een schat aan geschreven bronnen overgeleverd, uit allerlei verschillende genres. Die teksten zijn geschreven in zowel het Latijn als regionale versies van het Italiaans en Latijn-Italiaanse mengvormen. In al deze bronnen vind je stukjes van de puzzel terug. Theologische teksten bevatten informatie over de christelijke doctrine rondom seksuali-

teit. Het gaat bijvoorbeeld om traktaten over het huwelijk, preken, en praktische handboeken en naslagwerken voor het afnemen van de biecht. Deze teksten maken duidelijk welk gedrag als zondig werd gezien. Medische teksten zoals traktaten over de menselijke anatomie, boeken met gezondheidsvoorschriften en handboeken met medische recepten en remedies geven op hun beurt een beeld van welk gedrag met het oog op gezondheid en voortplanting werd aangeraden. Juridische bronnen zoals verordeningen en rechtbankverslagen laten zien welk seksueel gedrag strafbaar was en in welke mate dit werd vervolgd.

Ook literaire bronnen bevatten veel informatie, van ridderromans (die ook in deze tijd nog populair waren) tot traktaten over de liefde, verzamelingen van korte verhalen (zogenoemde novella's) en zelfs pornografische dialogen. In deze teksten wordt seks ook op een positievere manier beschreven, bijvoorbeeld vanuit het perspectief van plezier en genot of het bestendigen van een romantische relatie. En dan zijn er nog een heleboel brieven uit deze periode. Hoewel briefschrijvers het niet constant over het wel en wee van hun liefdesleven hebben, zijn ook hierin tussen de regels door allerlei ideeën over seksuele normen en waarden te vinden. Brieven zijn extra waardevol omdat dit een genre is waarin ook veel vrouwelijke auteurs floreerden. De geletterdheid onder vrouwen in de Italiaanse Renaissance was bijzonder hoog. Zij gebruikten brieven niet alleen om met vrienden en familie te communiceren, maar schreven ook (Latijnse) brieftraktaten over allerlei (maatschappelijke) thema's. Daarnaast waren zij zeer bekwaam in het componeren van liefdeslyriek, en zijn er van hun hand ook enkele ridderromans en medische receptenverzamelingen bewaard gebleven. Deze teksten zijn niet alleen fascinerend en waardevol op zichzelf, maar bieden ook een tegenwicht tegen de overvloed aan werken van mannelijke auteurs.

In dit boek komen al die bronnen samen om de gedachtewereld van de Italiaanse Renaissance tot leven te wekken. De diversiteit aan bronmateriaal laat de veelheid aan maatschappelijke opvattingen zien, want auteurs zijn het vaak niet met elkaar eens. Ook in de Renaissance waren er meningsverschillen over gender en seksualiteit,

tegengestelde ideeën bestonden net als nu naast elkaar. Tegelijkertijd laat een vergelijking tussen verschillende bronnen ook zien dat er heel veel overeenkomsten zijn die de grenzen van de genres overstijgen. Bepaalde ideeën komen steeds weer terug, ongeacht de context: je vindt ze in preken net zo goed als in boeken over anatomie, ridderromans en brieven.

Het publiek van deze bronnen was veel breder dan je op het eerste gezicht zou denken. Veel medische en theologische teksten werden ook door leken gelezen. Adviesboeken over gezondheid of voortplanting en encyclopedieën met medische remedies werden juist in de volkstaal geschreven, zodat zowel leken als dokters ze konden gebruiken. Bemiddelde families hadden verzamelingen met preken en biechthandboeken in huis – sommige biechthandboeken waren zelfs nadrukkelijk aan leken gericht. De meeste van deze teksten werden in eerste instantie geschreven voor de hogere klassen in de samenleving, maar bereikten indirect ook een groter publiek. De grens tussen de cultuur van de elite en de volkscultuur was door de levendige onderlinge uitwisseling niet zo scherp. Mensen uit de lagere klassen kwamen door rondreizende predikers en tijdens de biecht in aanraking met de basisconcepten van de christelijke leer. Ook waren zij door rondreizende straatzangers en andere artiesten bekend met verhalen en personages uit novella's en ridderromans. Tijdens rechtszaken maakten 'gewone' mensen gebruik van de taal van literatuur en toneelstukken om hun getuigenissen en pleidooien vorm te geven. De uitwisseling was bovendien niet alleen een top-downproces – in geneeskundige werken van universitair docenten zitten bijvoorbeeld allerlei verwijzingen naar 'volksgehoof'.¹

Wie zich verdiept in de wereld van seksualiteit in de Renaissance, valt van de ene verbazing in de andere. Voor een maatschappij die bekendstaat om haar intellectuele vooruitgang hield men er vreemde ideeën en gebruiken op na. Zo waren er opmerkelijke overtuigingen over het voortplantingsproces en het vrouwelijk lichaam. Men geloofde dat met de kracht van de verbeelding invloed kon worden uitgeoefend op het uiterlijk van een ongeboren baby: tijdens de seks moest men

aan mooie, sterke mensen denken, zodat deze eigenschappen op de foetus werden overgedragen. Dit was geen marginaal bijgeloof, maar iets wat door universitaire professors werd geadviseerd, en waar een heel bouwwerk aan natuurwetenschappelijke logica achter zat. Een ander voorbeeld is de opvatting dat vrouwen net als mannen sperma produceren en op frequente basis een zaadlozing moeten hebben, omdat een opeenhoping van zaad anders hun baarmoeder kan verstoppen. Ook was men ervan overtuigd dat kinderen die worden verwekt terwijl de vrouw menstrueert, zwak en ziekelijk zouden worden – iets waar zowel in medische als in theologische teksten voor werd gewaarschuwd. Sommige gebruiken rondom het huwelijk, zoals het grote leeftijdsverschil tussen mannen en vrouwen, klinken ons net zo vreemd in de oren. Het was gebruikelijk dat vrouwen in hun tienerjaren trouwden, terwijl mannen over het algemeen wachtten totdat ze eind twintig, dertig, of nog veel ouder waren.

Het is verleidelijk om de Renaissance op basis van deze ideeën en gebruiken weg te zetten als een vreemde wereld die in alles verschilt van de onze – *the past is a foreign country, they do things differently there*, luidt een gevleugelde uitspraak. Die conclusie gaat echter te ver. Wanneer hedendaagse lezers van de Italiaanse bronnen een beetje van de schrik bekomen zijn, zullen hun ook andere dingen gaan opvallen. Naast verschillen zijn er namelijk tal van gelijkenissen tussen de opvattingen van deze ‘rare jongens’ en die uit onze eigen tijd. De Renaissance lijkt op sommige gebieden zijn tijd vooruit. De kennis van universitair geschoolde artsen kwam met betrekking tot bepaalde onderwerpen aardig in de buurt van de kennis van dokters van nu. Zo waren zij bekend met de leeftijd waarop jongens gemiddeld genomen hun eerste zaadlozing hebben en vrouwen hun eerste en laatste menstruatie. Ook wisten zij dat men de kans op een zwangerschap kon vergroten door zo’n acht dagen na het einde van de menstruatie seks te hebben en niet te vaak maar ook niet te weinig seks te hebben. De vooruitstrevende blik van sommige auteurs blijkt bovendien uit debatten over de relatie tussen mannen en vrouwen. Zij gebruikten argumenten die hedendaagse feministen nog steeds gebruiken, zoals het idee dat misogynie opvattingen een gevolg kunnen zijn van

persoonlijke teleurstellingen in de liefde, en het feit dat de dubbele moraal voor mannen en vrouwen een cultureel construct is.

We moeten mensen uit de Italiaanse Renaissance niet tot vreemdelingen maken. Enerzijds omdat sommige van hun ideeën ‘moderner’ waren dan je zou denken, maar ook omdat sommige van onze eigen ideeën ‘ouderwets’ zijn. Bepaalde aspecten van het gedachtegoed uit de Renaissance hebben het eeuwenlang overleefd, en zijn nog steeds in onze eigen maatschappij te vinden. Denk bijvoorbeeld aan het vertrouwen in de effectiviteit van afrodisiaca, het geloof in het bestaan van het maagdenvlies, en het idee dat vrouwen van een verkrachting niet zwanger kunnen worden. Voor dit soort ideeën ontbreekt wetenschappelijk bewijs, maar ze blijven hardnekkig en steken af en toe de kop op. Ook in onze maatschappij wordt er constant over seks gediscussieerd en getwijfeld. Onze ideeën hierover zijn niet statisch, maar constant in beweging.

Het doel van dit boek is de ideeën over seksualiteit in de Italiaanse Renaissance beter te begrijpen, om daarmee onze eigentijdse opvattingen een achtergrond te geven. Het uitgangspunt voor deze verkenning zijn zeven clichématige opvattingen op het gebied van seksualiteit waartoe mensen zich in onze maatschappij op verschillende manieren verhouden. Sommige mensen bestrijden deze opvattingen, terwijl anderen ze actief verdedigen of er tot een bepaalde hoogte in meegaan – al dan niet onbewust. Het zijn opvattingen die al eeuwenlang in ons denken over seksualiteit verankerd liggen, en het denken over seks daardoor blijvend beïnvloeden. In de hoofdstukken die volgen, onderzoeken we het verband tussen seksuele prestaties en mannelijkheid, en de dubbele seksuele moraal inzake buitenechtelijke relaties. We verkennen de overtuiging dat ‘nee’ eigenlijk ‘ja’ betekent, en het idee dat het seksuele genot van mannen belangrijker is dan dat van vrouwen. We zoeken een antwoord op de vraag waarom (seksuele) relaties tussen oude mannen en jonge vrouwen breder geaccepteerd zijn dan het tegenovergestelde. Ten slotte kijken we naar de opvatting dat homoseksualiteit een ‘fase’ is, en dat alle vrouwen van nature een voorkeur voor seks met mannen zouden hebben.

Tijdens deze reis door de gedachtewereld van de Italiaanse Renaissance zullen we geregeld stuiten op denkbeelden en gedragspatronen die heel bekend voorkomen. Misschien dat je daardoor af en toe geneigd bent om te denken dat er ‘dus nooit iets verandert’. Het is heel verleidelijk om dit soort voorbeelden van continuïteit te zien als een teken dat seksualiteit tijdloos en universeel is en in de kern altijd hetzelfde blijft. In de loop van de geschiedenis hebben mensen tenslotte altijd met terugkerende problemen en angsten te maken gehad. Zij maken zich zorgen over de vraag of zij kinderen kunnen krijgen, of zij aantrekkelijk genoeg zijn, of hun partner vreemdgaat, of zij bij de groep horen, of zij hun sociale status kunnen behouden – al die angsten over dingen die buiten hun macht liggen, zorgen ervoor dat mensen houvast zoeken bij bepaalde seksuele gedragsregels.

Tegelijkertijd is het van essentieel belang dat we de verschillen blijven zien. Als onze ideeën over menselijke seksualiteit volstrekt universeel en tijdloos zijn, zou dat namelijk ook betekenen dat het onmogelijk is om deze te veranderen. Dat is niet het geval – mentaliteitsveranderingen zijn veelal traag en moeilijk te bewerkstelligen, maar niet onmogelijk. Het Italië uit de Renaissance verschilt op een aantal zeer belangrijke punten van onze huidige maatschappij. Zowel de uitdagingen waar mensen mee geconfronteerd worden als de manier waarop men op deze uitdagingen reageert, verschillen. Zo heeft de moderne geneeskunde ons veel meer controle gegeven over onze voortplanting. De seksuele revolutie, feministische golven, en de lhbtqi-beweging hebben onze normen en waarden over seksualiteit sterk beïnvloed. En MeToo heeft ons veel bewuster gemaakt van het wijdverspreide karakter van seksueel misbruik.

Wat moeten we uiteindelijk met deze overeenkomsten en verschillen? Waarom zijn ze van belang? Het is mijn overtuiging dat we het verleden bestuderen om daar uiteindelijk van te leren. Het bestuderen van het verleden houdt ons een spiegel voor. Onderzoek naar de manier waarop een maatschappij in het verleden met bepaalde kwesties omging, is niet alleen interessant om historische, maar ook om maatschappelijke redenen. Het biedt ons de kans om te reflecteren op de manier waarop wij zelf met deze kwesties omgaan. De